DOI: 10.19195/0137-1150.168.4

Data przesłania artykułu: 20.07.2017

Data akceptacji artykułu: 8.02.2018

WALENTYNA SOBOL

Uniwersytet Warszawski, Polska

Концепції безсмертя в любовній бароковій поезії. Компаративний підхід

Wszelako, Panie, ucz nas tak umierać,
By wszystkie umierania były życiem w śmierci¹.

George Herbert

Gdy spojrzymy na jednostkowe życie ludzkie na tle jego powiązań biologicznych i kulturowych, tzn. nie odrywając go od biosfery i noosfery², jawi się nam inna perspektywa śmierci. Jej groźne znaczenie maleje. Staje się epizodem w nurcie umierania i zmartwychwstania charakterystycznych dla życia. Jednostka jest śmiertelna na tle nieśmiertelności życia. Przedstawione rozumowanie jest niewielką pociechą, gdy trzeba samemu umierać i gdy ze śmiercią zapada się cały świat jednostkowy³.

Antoni Kępiński

¹ G. Herbert, *Umartwienie (Mortification)*, [w:] *Antologia angielskiej poezji metafizycznej XVII wieku*, red. S. Barańczak, Warszawa 1982, s. 150.

² Ноосфера, від грецького *noós* — „умисл, розум”, означає збірну свідомість людства, яка еволюціонує в ході цивілізаційного розвитку і прямує до досконалості (див.: коментарі редактора тому: *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*, red. A. Chałupnik, W. Dudzik, M. Kanabrodzki, L. Kolankiewicz, Warszawa 2010, s. 95).

³ A. Кєпіньскі, *Wspólnota metabolizmu informacyjnego*, [w:] *Antropologia widowisk...*, s. 95.

Танатос та Гіпноз, тобто Бог смерті та Бог сну, у грецькій та римській міфології — обидва є синами ночі⁴. Натомість джерела концепції нестерпності (грец. *átanatós*) у літературі сягають слави атенського майстра, скульптора та винахідника Дедала. Античну генезу має і найобширніший віршований твір *Rozmowa mistrza Polikarpa ze śmiercią*. Хоча твір належить, за Марком Влодарським, до культурного кола *Tańców i Triumfów Śmierci*, але має потужний вітальний підтекст, який знайшов нове життя в перекладній українській літературі. Тим самим прокреслив співдію мотиву безсмертя в українському письменстві в його контактах із польським. Предметом моїх зацікавлень у цій розвідці є концепції безсмертя в літературі українського бароко у порівнянні з польською. Об'єктом аналізу є любовна пасія, яка з одного боку може провадити до безсмертя, а з іншого — до цілковитого виснаження і смерті. Академічна традиція зобов'язує окреслити стан вивчення, який є більш задовільний, якщо взяти до уваги низове українське бароко. До низової поезії відносять ту, яка творилася під впливом народної пісні, котра „не є мовою розуму, як у вчених поетів, які більше розмірковували про любов, а таки мовою чуття”⁵. Масив давньоукраїнської любовної поезії творять, між іншим, збірник поезії XVI–початку XIX століття. *Пісні Купідона*⁶, еротична поезія у збірнику *Бандурка*⁷, академічний двотомник *Весільні пісні*⁸, твори, які віднайшов Михайло Возняк та ін. До панегіричної поезії Пилипа Орлика, яка презентує високе бароко, звернімося в другій частині статті. Тут же, актуалізуючи стан вивчення, варто підкреслити: ідея безсмертя в любові, яка є однією із вічних, сьогодні випробовується духом і ритмом доби. Цим проблемам присвячена книжка *Любов на Заході. Антропологічна історія любові*⁹ Вальдемара Кулігівського, яка наближена, за зізнанням автора, до методу історії ідеї. Ця піонерська розвідка, за оцінкою Роха Суліми, є першою в Польщі ґрунтовною версією історії інтимності, або ширше — приватності. Її автор конструє особливий предмет пізнання, який у найзагальнішому зарисі визначає антропологічну історію любові¹⁰. Кожен член окресленої опозиції в назві розділу під титулом *Цивілізація любові, цивілізація смерті* має своє синонімічне ядро. Контрастом до *Magna Charta* (цивілізації любові)

⁴ P. Grimal, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław 1990, s. 333.

⁵ Детальніше про це дивись: В. Шевчук, *Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть*. кн. 2: *Розвинене бароко. Пізнє бароко*, Київ 2005, с. 348–431.

⁶ *Пісні Купідона. Українська любовна лірика XVI–початку XIX ст.*, ред. В. Шевчук, передмова О. Мишанича, Київ 1984.

⁷ *Бандурка: українські соромицькі пісні*, ред. М. Суліма, Київ 2001.

⁸ *Весільні пісні. У двох книгах*, кн. 1: *(Полісся, Наддніпрянина, Слобожанщина, степова Україна)*, ред. М. Шубравська, Київ 1982; *Весільні пісні. У двох книгах*, кн. 2: *Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття*, ред. М. Шубравська, Київ 1982.

⁹ W. Kuligowski, *Miłość na Zachodzie. Historia antropologiczna*, Poznań 2004.

¹⁰ R. Sulima, *Antropologiczna historia miłości w kulturze Zachodu*, „Przegląd Humanistyczny” 2005, № 2, с. 134.

є цивілізація смерті, причому синонімами до цивілізації смерті є надмір розваг, споживацтва, естетизація насильства¹¹.

Ta mroczna strona ludzkich spraw — wartości takie, jak: nihilizm, estetyzacja przemocy, nieumiarkowana konsumpcja, brak duchowości i refleksji — stały się, w przekonaniu Jana Pawła II, dominantą współczesnej kultury Zachodu¹².

Інформацію до роздумів дають вже самі заголовки частин цієї книжки. У V розділі праці — *Kochanie ponowoczesne*, у VI (*Inne*), у VII (*www. miłość*) дослідник ставить проблему: які шанси має ідея любові в такому суспільстві, яке здоміноване синдромом „зараз”, гегемонією „миті”? Адже це таке суспільство, в якому пам'ять поступається місцем враженням. Висновок і прогноз невтішний: „любов не має шансів як довготерміновий проєкт у ситуації, коли інтим має форму електронічного зв'язку, коли любов є немовби вплетена в мережу”¹³. Яким же невинним у контексті сказаного вище постає почуття, яке „рухає світи і серця”, наприклад, у творі Юзефа Зиморовича (1597–1677), де поет відтворює фізичну деградацію, коли закохані, змучені гарячкою, безсонням, вже є близькі до смерті:

Z wielkiej młodości Narcyzus na ziemię upadnie,
Tając jako śnieg, który ciepłe słońce piecze,
Abo jako воск, kiedy w żywych węgli ciecze.
Już mu znienagła serce ogień zapuszczony
Zniszczył, jako w perzyny knot idzie spalony,
Już twarz wesoła spadła, już nie znać i ciała,
Które żałosna Echo skwapliwie chwytала¹⁴.

Такий стан дослідила Мирослава Ганусевич у статті *Łzy kochanków*, окресливши його так: „Gorączka i dreszcze, zaburzenia mowy, wzroku i słuchu, omdlenia, balansowanie na granicy życia i śmierci — oto objawy, na podstawie których wprawny medyk niechybnie rozpoznawał *aergitudo amoris*”¹⁵.

У монографічному дослідженні *Pięć stopni miłości. O wyobraźni erotycznej w polskiej poezji barokowej* дослідниця розбудовує мотив „живої смерті”, пише про нього як про спільний у літературі любовній і містичній:

Motyw „żywej śmierci”, wspólny literaturze miłosnej i mistycznej, służący często nazwaniu ekstazy, dobrze się komunikuje z topiką choroby miłosnej; hiperbolizacja cierpienia pozwala mówić o śmierci jako o ich logicznej i prawdopodobnej konsekwencji —

¹¹ W. Kuligowski, *Miłość na Zachodzie...*, c. 349.

¹² Там само.

¹³ R. Sulima, *Antropologiczna historia...*, c. 134.

¹⁴ J. Bartłomiej Zimorowicz, *Sielanki nowe ruskie*, ред. L. Szczerbicka-Ślęk, Wrocław-Warszawa-Kraków 1999, c. 112 (бipmii 216–222).

¹⁵ M. Hanusiewicz, *Łzy kochanków*, [в:] *Śmiech i łzy w kulturze staropolskiej*, ред. A. Karpiński, E. Lasocińska, M. Hanusiewicz, Warszawa 2003, c. 143.

skoro choroba miłosna może prowadzić do śmierci, to miłość jest stopniowym i powolnym umieraniem¹⁶.

Хоча в українській поезії, пісні нарікань знайдемо більше, ніж у польській¹⁷, але спільним мотив такої любові, яка за смерть потужніша. Так, в українській пісні *Тужу без престанку. Що ж чинити маю?* закоханий не може ані спати, ані їсти. В творі *Ах, як тяжко серце тужить за тобою, мила*, юнак, опинившись на чужині, хоче померти, якщо кохана знайде вірнішого. В такому ж кордоцентричному нурті є чимало творів на тему розлуки. Так, пісня початку XVIII століття *Пригодонька лихая, през вік цілий туга* йшлося про те, що жаль за коханою вкорочує життя юнакові. Прочитуймо кілька рядків із твору, який зберігся, дякуючи Михайлові Возняку: він навів його фрагмент у своїй *Історії української літератури*:

А в саду, в садоньку червонії ябка,
Ой нема і не буде, о кім була гадка
А в саду, в садоньку червонії вишні,
ой нема й не буде, о кім були мислі
А в саду, в садоньку червонії сливки.
Ой нема й не буде мої чорнбривки
А в саду, в садоньку червонії грушки,
Ой нема й не буде моєї щебетушки¹⁸.

Кохання, ревності, туга, сум, розлука і жаль — у їх змалюванні тісно переплітаються любов і смерть. Сліз, жалів часом є надмір, як в анонімному творі *Щирим серцем любилем*, в якому хлопець-сокіл воліє втопитися, ніж перестати кохати дівчину. Перепеличка-дівчина також готова ліпше померти, аніж втратити коханого:

Перепеличенька я невеличенька,
По полю літала, сокола шукала.
Соколоньку, пташе, мій миленький гаше,
Чом ти гордиш мною, не береш з собою¹⁹.

Ці мотиви у творах інтимної лірики детально проаналізував Возняк. Зіставлення з польськими творами переконує в тому, що і в українській, і в польській бароковій інтимній ліриці тріумфує життя. Вітальні акценти домінують, хоча, як пише пише Леонід Ушкалов, питання сексуальності в українській інтелектуальній традиції тривалий час були якщо й не та-

¹⁶ М. Hanusiewicz, *Pięć stopni miłości. O wyobraźni erotycznej w polskiej poezji barokowej*, Warszawa 2004, с. 25.

¹⁷ М. Ганусевич прийшла до висновку, що в старопольській поезії жоден тон смутку і скарги не є таким сильним, як тон сміху і гри. Причини такого стану речей у тому, що „...polska poezja barokowa powtarza nader trafnie dominujący ton szesnasto-i siedemnastowiecznej zachodnioeuropejskiej poezji miłosnej...” (М. Hanusiewicz, *Pięć stopni miłości...*, с. 168–169).

¹⁸ М. Возняк, *Історія української літератури. У двох книгах*, кн. 2, Львів 1994, с. 339.

¹⁹ Там само, с. 340.

буйовані, то принаймні маргіналізовані²⁰. Інший аспект, який варто порушити: в які саме етнічно марковані кольори забарвлені ті мотиви. Їх тонко вичула Ліна Костенко у романі у віршах *Маруся Чурай*. Привідкрити секрети покликаний концепт, знаний як *Locus amoenus*, розкішне місце, яке описав Ернст Роберт Куртіус²¹. Це сади, гаї, поля, дивовижної краси природа, яка сприяє вільній експресії людських почуттів та емоцій. Над чарівною силою *Locus amoenus* замислювався майстер польської любовної поезії Болеслав Лесьмян (1877–1937), у віршах якого потужно звучать барокові традиції²². Лесьмян студіював право в Києві, довгий час мешкав там, і, обсервуючи, занотував: „Dziwni byli ludzie na tej Ukrainie, równie dziwni jak i zieleń tamtejsza”²³. Це зізнання спонукає до роздумів над тим, настільки недосконалими є можливості нашого пізнання, бо ж, як свідчить семіотик Марцін Напюрковський²⁴, не осягаємо 99% оточуючої реальності. І важко не погодитися з ученим і лікарем²⁵ Богданом де Барбаро²⁶, що сьогочасність є надивовижу багатоверсійною, хаотичною, неупорядкованою.

* * *

Витонченішим є мотив безсмертя в царині елітарної поезії з її високим стилем, далеким від прямолінійності, глибше закоріненим в античність. Широко цитованим є твердження Дмитра Чижевського, що в Україну *античність приходила* вже після примирення її з християнством, у формах барокового християнсько-мітологічного синтезу, що помалу, але без відпору починається розповсюдження вжитку міфологічних образів. Це виразно спостерігаємо на прикладі творів цілої плеяди творців, одним із найяскравіших серед них є учень Стефана Яворського — Пилип Орлик. За об’єкт порівняння візьмімо ті твори Симона Зиморовича та Пилипа Орлика, які вияскравлюють мотив безсмертя в коханні. Так, *Роксоланки* Симона Зимо-

²⁰ Л. Ушкалов, *Морфологія сексу в дзеркалі української барокової літератури (пролегомени)*, [в:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*. 9. Ciało. „Slavica Wratislaviensia” 153, ред. А. Matusiak, І. Gwóźdź-Szewczenko, М. Koch, Е. Komisaruk, J. Rysicz, А. Ursulenko, Wrocław 2011, с. 509.

²¹ Е. Robert Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, Kraków 1997, с. 202–209.

²² Якуб Рогулські наголосив, що в поезії Лесьмяна легко можна зауважити ті мотиви, які знаменні „для поезії бароко, романтизму і Молодї Польщі, хоча б такі як містичність, баладовість чи народність” (J. Rogulski, *Wstęp*, [в:] В. Leśmian, *Antologia*. Warszawa 2010, с. 8).

²³ J. Gutorow, *Zamiast noty biograficznej*, [в:] В. Leśmian, *Z tamtej strony ciszy*, ред. J. Gutorow, Wrocław 2012, с. 91.

²⁴ Див.: *Trumpizm a wielowersyjność świata. Dyskutują Bogdan de Barbaro i Marcin Napiórkowski oraz Katarzyna Jabłońska i Sebastian Duda*, „Więź” 2016, № 4, с. 202.

²⁵ Професор Богдан де Барбаро — психіатр і психотерапевт, керівник Кафедри Психіатрії Collegium Medicum Ягеллонського університету.

²⁶ Див.: *Trumpizm a wielowersyjność świata...*, с. 199.

ровича хвалять за „найбільш бурхливі каскади” метафор (Лешек Кукульський²⁷), зрештою — кваліфікують як найбільш „вогнистий” твір у колекції старопольської любовної поезії, зазначаючи, що, однак, контраст вогню й морозу є рідкісніший, аніж у петраркістських та маріністичних еротиках:

W najbardziej chyba „ognistej” staropolskiej kolekcji poezji miłosnej, czyli w *Roksolankach*, kontrast ognia i mrozu jest dużo rzadszy niż w erotykach petrarkistowskich i marinistycznych, lecz właśnie dlatego roksolańscy młodzieńcy cierpią może i okrutniejsze męki²⁸.

Твір Симона Зиморовича був присвячений весіллю брата. Властиво саме любов і шлюб стають переломними подіями в житті Юзефа Бартломея Зиморовича²⁹. А твір, присвячений одруженню рідного брата, несе ідею безсмертя, на чому аргументовано акцентує Павел Стемпень:

Czemu — skoro według świadectwa swego starszego brata umierał na chorobę weneryczną — nie przejawia również poczucia winy, nie zdradza niezdrowej fascynacji rozkładem? Czemu pisze o kwiatach, a nie napomyka o gniciu? Jakże są źródła jego obojętności na los pośmiertny ciała i jednoczesnego głębokiego lęku przed zapomnieniem? Odpowiedź na wszystkie te pytania jest jedna: nurtowany narastającą niemocą Szymon Zimorowicz znalazł oparcie w filozofii neoplatonistycznej. To ona stanowi fundament jego *Roksolanek*, godzących w potęgę śmierci i niepamięci. Dokonane przez lwowskiego poetę bezwzględne przeciwstawienie świętej, życiodajnej miłości małżeńskiej i szatańskiej, śmiercionośnej miłości wolnej przywołuje zarysowaną w *Uczcie* Platona wizję dwóch Afrodyt: niebiańskiej i wszechnej³⁰. (Тут дослідник покликається на твір Платона *Учта*. — В. С.).

За моїм переконанням, вірші Зиморовича і весільний панегірик Орлика заінспіровані надрукованим у 1507 в Кракові твором із гарячою похвалою подружнього стану, який у свою чергу за джерела тієї похвали має не тільки Біблію, а й (як у самому творі наголошено) ідеї „найбільш божественної філософії“, філософії Платона³¹. Той твір — то латиномовний твір Адама з Бохиня (?–1514) із розлогим заголовком: *Dialog Adama Polaka, doktora na-*

²⁷ L. Kukulski, *Poeta smętnej melancholii*, [w:] S. Zimorowicz, *Roksolanki to jest ruskie panny*, Warszawa 1981, с. 8–11.

²⁸ M. Hanusiewicz, *Pięć stopni miłości...*, с. 126.

²⁹ 28 лютого 1629 року у Львові він взяв за дружину, як сам про те написав у *Historii miasta Lwowa*, „wybornego umysłu pannę”. Отож, як той Геркулес, зробив рішучий вибір і вступив на нову дорогу, бо покинув товариство „mlodych birbantów”. Нареченою була Катерина (Katarzyna Duchnicówna), донька львівського злотника. А в 1654 році під іменем Симона Зиморовича (Szymon Zimorowicz, 1608 lub 1609–1629, він помер чотирма місяцями пізніше 21 червня 1629) побачив світ твір *Roksolanki to jest Ruskie panny*, написаний властиво з нагоди весілля брата з присвятою: на „wesele B.Z. z K.D” (під ініціалами — Юзеф Бартломея Зиморович та Катерина Духніцувна). Див.: P. Stępień, *Poeta barokowy wobec przemijania i śmierci. Hieronim Morsztyn. Szymon Zimorowicz. Jan Andrzej Morsztyn*, Warszawa 1996, с. 84–85.

³⁰ Там само, с. 84–85.

³¹ Професор Стемпень підкреслює подібність цього твору до *Учти* Платона: „Między tym utworem, nawiązującym do pism tak autora *Uczty*, jak i jego XV-wiecznych włoskich kontynuatorów, a epitalamijnymi *Roksolankami* Zimorowicza zachodzi istotne podobieństwo: niemal tak samo

*uk wyzwolonych i medycyny, lekarza najjaśniejszego pana króla Polski Zygmunta o czterech stanach spierających się o prawo do nieśmiertelności, ofiarowany najjaśniejszemu i najdostojniejszemu władcy, boskiemu Zygmuntowi, królowi Polski, wielkiemu księciu Litwy rozpoczyna się szczęśliwie*³².

Ділог триває поміж Станом подружнім, Станом капланським, Станом безженним і Станом законним. Першим бере слово Стан Подружній, відповідаючи Мінерві:

Słusznie, o bogini, nazywasz mnie pierwszym, wszak jako pierwszego stworzył mnie w wielkiej łaskawości Stworca, ażeby świat przez ciągle następstwo pokoleń był zapelniony. Bóg ustanowił słodkie związki małżeńskie. Kiedy stworzył człowieka, dał mu natychmiast przyjazną towarzyszkę i dwie dusze w dwu ciałach uczynił jednym dla wieczystej miłości i wydawania nieśmiertelnego i bardzo licznego potomstwa, ażeby trwał na wieki i nigdy nie wygasł kult wielkiego Jowisza³³.

Стан подружній у відповіді станові капланському активізує дискурс науки, освіти, культури, який стане визначальним у творах киево-могилянців³⁴. Життєдайна сила подружжя, стверджує Адам, базується на тому, що родина продовжує „zaiste właściwości natury, rodząc istoty podobne do siebie”, а „poprzez proces nieustannej rozrodnosci, świat zyskuje rzeczywiscie wieczne trwanie”³⁵. Отже, подружжя — стан, більш гідний за інші, бо це стан безсмертя. Симон Зиморович у *Роксоланках* і Пилип Орлик у весільному панегірику *Гіппомен*³⁶ *Сарматський* вписали цілковито відмінну поставу до смерті та швидкоплинності життя. Так, Зиморович у творі *Роксоланки* „в часи кризи культури, опертої на вірі в надприродний порядок світу звернся до платонівської візії повсюдного ладу, гармонії і краси. Залишив по собі архитвір епіталамійного жанру, який освячував подружжя як символ

w obu dziełach uzasadniono świętość, godność i szczególną misję stanu małżeńskiego” (P. Stępień, *Poeta barokowy...*, s. 85).

³² Adam z Bochynia, *Dialog Adam Polaka, doktora nauk wyzwolonych i medycyny, lekarza najjaśniejszego pana króla Polski Zygmunta o czterech stanach spierających się o prawo do nieśmiertelności, ofiarowany najjaśniejszemu i najdostojniejszemu władcy, boskiemu Zygmuntowi, królowi Polski, wielkiemu księciu Litwy rozpoczyna się szczęśliwie*, пер. М. Cytowska, [в:] *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna XVI wieku*, ред. L. Szczucki, Warszawa 1978, с. 55.

³³ Adam z Bochynia, *Dialog Adam Polaka...*, с. 48.

³⁴ Я. Розумний, *Ренесанс шкільництва й освіти в Україні Мазепинського періоду. Довідник, виголошена на Мазепинській Сесії НТШ і ОУПК в Торонті*, „Наша мета”, Торонто 1960, с. 2–8; Я. Стратий, В. Литвинов, В. Андрушко, *Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянської академии*, Киев 1982; О. Pritsak, *The Kiev Mohyla Academy in Ukrainian History*, [в:] *Harvard Ukrainian Studies. Special issue. The Kiev Mohyla Academy Commemorating the 350 th Anniversary of Founding (1632)*, Massachusetts 1984, т. VIII, с. 5–8; В. Соболев, *Панегірики про книгу, науку, освіту*, [в:] *її ж, Українське бароко. Тексти і контексти*, Варшава 2015, с. 103–122.

³⁵ Adam z Bochynia, *Dialog Adam Polaka...*, с. 43–73.

³⁶ Гіппомен — чоловік беотянки Аталанти, обох їх Кібела перетворила на левів. Беотія — історична область у Центральній Греції.

переможної плідності і всілякого, також Божого і поетичного творення, яке влучає в нищівну міць часу і смерті³⁷ (підкреслення моє. — В. С.).

Присвячена впливові класичних авторів на *Роксоланки* розвідка Яна Плішевського³⁸ щасливо побачила світ ще у 1903 році. На жаль, аж століттям пізніше — дослідження про античну символіку в поезії Орлика³⁹. Однак, обидва твори, і *Роксоланки* Зиморовича, і весільний панегірик абсолювента Вільно й Києва Пилипа Орлика органічно вписуються в дискурс тріумфального продовження життя наперекір смерті. Словничок античних імен та назв до панегіричних поем Пилипа Орлика, укладений Шевчуком, є потрібним додатком навіть для освіченого читача. У жодної ж бо іншої культурної традиції, наголосив автор монографії *Світло українського бароко* Анатолій Макаров, не було таких могутніх, переконаних та винахідливих ворогів, яких мав „оганьблений титан” — Бароко...

Поему *Hippomenes Sarmacki*, яка вперше була видана в 1698 році в Києві, сам автор називав панегіричною симфонією. Можемо по праву кваліфікувати її як один із найбільш гіперболізованих творів високого бароко. Орлик нанизує „як намистини на нитку, з чисто мистецькою метою, для літературного полиску, для гри думки і переливів слова”⁴⁰ численні гіперболи, порівняння, епітети, а символічні знаки герба наділяє чудотворною силою. Певною мірою мають рацію Шевчук і Трофимук у тому, що Орлик відійшов від шаблону шлюбного панегірика, йому болять суспільні справи, а гіперболізація різних чеснот володаря та його оточенню, спрямована навіть не на конкретних осіб, а на утвердження позитивних рис ідеального володаря⁴¹. Однак, поза увагою залишилася символіка шлюбного дискурсу, який є центральним у розділі (частині поеми), яка називається *Весільний гімней Гіппомена Сарматського, вельможного його милості пана Івана з Обідова Обідовського, його царської пресвітлої милості стольника і Аталанти*⁴² *роської, її милості панни Анни Кочубеївни, писарівни генеральної, через Ехо*

³⁷ P. Stępień, *Poeta barokowy...*, s. 151. („arcydzieło gatunku epitalamijskiego, uświęcające małżeństwo jako symbol zwycięskiej płodności i wszelkiego, także Boskiego i poetyckiego, tworzenia, które godzi w niszczącą moc czasu i śmierci” s. 151).

³⁸ J. Pliszewski, *Wpływ autorów klasycznych na „Roksolanki” Szymona Zimorowicza*, „Pamiętnik Literacki” 1903, s. 416–426.

³⁹ О. Трофимук, *Літературна творчість Пилипа Орлика*, [в:] Пилип Орлик, *Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори, керівник проекту В. Яременко*, ред. М. Трофимука, В. Шевчука, Київ 2006, с. 623–703.

⁴⁰ Д. Степовик, *Система тропів в українському бароко*, [в:] *Українське бароко та європейський контекст. Збірник наукових праць*, ред. О. К. Федорук, Київ 1991, с. 194.

⁴¹ Пилип Орлик..., с. 641.

⁴² Є дві Аталанти: аркадянка-мисливиця і беотянка, яка уславилася вродою і швидким бігом. Орлик використав легенду про беотянку: кожен, хто претендував на руку беотянки, повинен був змагатися у бігу. Гіппомен, онук Нептуна, перехитрив Атланта: кидав їй золоті яблука на бігу, вона їх піднімала, отож не догнала його.

потомним вікам оголошений. У Овідія в його *Метаморфозах*⁴³ ім'я Ехо мала Німфа, яка покохала Нарциса. Овідій зобразив любов німфи Ехо і Нарциса як хворобу, до того ж таку важку, що допроваджує їх до фізичного знищення. Кохання Ехо і Нарциса було таким сильним, що обоє втрачають силу до життя⁴⁴. Але якщо в Овідія Ехо від туги за Нарцисом перетворюється в самий тільки голос, то в Орлика Ехо виступає в якості персонажа, який виголошує спільну пісню, весільну партію Обідовського та Кочубеївни. Ехо не є жодна інновація українського поета, але Орлик не є безкритичним у стосунку до трактату Адама, бо ж прагне витворити свою діалогічну форму, що її в практику філософського дискурсу першим увів Платон. Тут ідеться про карфагенського полководця і державного діяча Ганнібала (247–183 до н. е.), який з юних літ брав участь у походах батька-полководця Гамількара Барки (бл. 270–229 до н. е.): батько вибудував план війни з Римом, який пізніше здійснив син. У такий спосіб топос символізує не тільки грандіозність чину (Ганнібал здійснив перехід через непрохідні Альпи), а й розімкненість у майбутнє через ідею нерозривності поколінь, яку дає шлюб. Зрештою, „серія цих риторичних здогадів-тверджень завершується топічним твердженням: герой знає, що він стає непідвладним смерті, одержавши в нагороду пеан, бо житиме вічно у пам'яті”⁴⁵. Весілля представляється у формі розмови автора з Ехо-луною, а струмок біля Парнасу, який дарує поетичне натхнення і називається Касталь, дає чудодійну насагу Обідовському і сотням інших, талант яких — від Орлика до Кошиця — розквітає в Київському Атеней, як називали Київ із Києво-Могилянською академією, Києво-Печерською лаврою з її друкарнею, де працювали вчені, поети, художники, разом із духовенством, із козацькою та шляхетською елітою. Отож, не тільки діалог Адама з Бохиня, опертий на філософії Платона, а опановане Орликом у вищих школах Вільно й Києва вчення Платона про ідеї вигенерувало в поемі контрасти чуттєвого, видимого світу і світу істинного, який досягається розумом. Як писав Платон, „речі можна бачити, але не мислити, ідеї ж, навпаки, можна мислити, але не бачити”⁴⁶. Орликові заїмпонувала думка Платона про те, що у світі видимому все постійно змінюється, „з'являється і знищується, але ніколи не існує на-

⁴³ На початку XVII століття твір Овідія *Метаморфози* дочекався трьох повних польських перекладів. Маємо і переклад українською, який належить перу Андрія Содомори: переклав українською поему *Метаморфози*, а також *Любовні елегії*, *Мистецтво кохання*. Сім пісень поеми *Метаморфози* українською переклав І. Сердешний.

⁴⁴ Б. Зиморович на підставі мотиву про Ехо і Нарциса вибудовує свою власну версію міфи в *Sielance* дванадцятій (*Zezuli syn*):

Z wielkiej młodości Narcyzus na ziemię upadnie,
Tając jako śnieg, który ciepłe słońce piecze,
Albo jak wosk, kiedy z żywych węgli ciecze (вірші 216–218).

Див.: J. B. Zimorowic, *Sielanki nowe ruskie...*, с. 112.

⁴⁵ О. Трофимук, *Літературна творчість...*, с. 643.

⁴⁶ В. Коцюба, *Платон*, [в:] *Новая российская энциклопедия*, т. 13, ред. А. Д. Некипелов, В. И. Данилов-Данильян, Москва 2014, с. 198.

справді”, ідеї ж усвідомлюються розумом, є предметом достовірного знання, в той час як про мінливу видимість можливі тільки нестійкі опінії⁴⁷.

Орликів панегірик, подібно до історико-теологічних трактатів Сковороди — один із тих творів, які вияскравлюють роль і значення динамічності й містеріальності, які, за Степовиком, становлять суть більшості барокових творів. Панегірик Орлика багатий на вишукані образи. Тут і Феб — синонім Аполлона, Бога світла та поезії („Розум вигострив об промінь Фебовий”), і чудо звершення, хвала чинові („Чи Ганнібал сніжисті це Альпи стирає, В Тесссалиї Алцід чи левів убиває?”) і кордоцентрична палітра („Серця сполучні, У вірі співзвучні”). Ці та інші приклади potwierджують, що Орликів опис навряд чи нагадує картинку з посполитого весілля, як писала О. Трофимук, бо ж таки не нагадує, оскільки (попри зауважену Чижевським⁴⁸ демократизацію бароко та взаємодію з фольклором, які мають місце більше в низовому бароко) — у поетичних творах Орлика барвами і відтінками надивовижу послідовно грає високий стиль. Високий стиль і високі вимоги: і в діалозі Адама з Бохиня⁴⁹, і в Орлика є акцент на необхідності пізнати себе.

Niechaj pojmie, jaki stan życia otwiera najłatwiejszą drogę do owej boskiej nieśmiertelności. Od tego jest zależna pomyślność naszych wszystkich spraw i to także warunkuje nasz jak najbardziej szczęśliwy koniec. Tego właśnie bardzo gorliwie trzeba szukać, o to się ubiegać. Nikt bowiem nie zyska spokoju ducha, nikt nie zdobędzie równowagi wewnętrznej bez ustalonego sposobu życia⁵⁰.

Великої ваги в Адама набуває імператив: „Trzeba przeto szukać takiego stanu, który się nam podoba, do którego skłania się z zapalem umysłu”⁵¹. У поемі Орлика мотив самопізнання завуальований і розкривається через систему тропів, через уславлення освіти і науки, які покликані виховувати мислячих людей і спрямовувати їх до самопізнання. Підсумуймо, бодай пунктирно, своєрідність концепцій нестерельності у літературі низового і високого бароко. Низове бароко, як potwierджують і зібрані дослідниками приклади, часто зверталися до мотиву „живої смерті” з гіперболізацією страждань. Мотиву, який був спільний для любовної поезії в найширшому загальнолюдському вимірі. Мова любові в її високому стильовому регістрі — мова українських

⁴⁷ Там само, с. 199.

⁴⁸ Як писав Д. Чижевський, бароко має „певний нахил до народної поезії і черпає з її скарбниці засоби вжитому, що одна з цінностей поезії для барокового автора є її різнобарвність: одну з барв і дає народна традиція” (Д. Чижевський, *Історія української літератури. Книга друга*, Прага 1942, с. 130).

⁴⁹ „Niechaj pojmie, jaki stan życia otwiera najłatwiejszą drogę do owej boskiej nieśmiertelności. Od tego jest zależna pomyślność naszych wszystkich spraw i to także warunkuje nasz jak najbardziej szczęśliwy koniec. Tego właśnie bardzo gorliwie trzeba szukać, o to się ubiegać. Nikt bowiem nie zyska spokoju ducha, nikt nie zdobędzie równowagi wewnętrznej bez ustalonego sposobu życia” (Adam z Bochynia, *Dialog Adam Polaka...*, с. 45).

⁵⁰ Там само, с. 45.

⁵¹ Там само, с. 47.

панегіриків, автори яких, за словами російської дослідниці⁵², демонстрували цілий арсенал знань з різних сфер античної культури, а також барокової традиції метафори й алегорії — не так швидко, як мова низового бароко, знаходить рецепієнта, освіченого й мислячого, до якого адресується імператив самопізнання. Але знаходить, хай навіть і з прикритим запізненням. Усім цим вона близька до кращих європейських і світових зразків, має незаперечну самобутність, яку Степовик кваліфікував як „людиношанобливість”. Вона проступає, згідно бароковому поєднанню непокерованого, часом у химерно-дивовижних формах, і в публічній, і в приватній сферах життя. Контрасти увиразнюють самобутнє: розвиток таланту Шимона Зиморовича відбувався ось у якій послідовності: він розпочав від творів, в яких був „*pierwiatek rodzimy, myśl i uczucia osobiste wyrażone i niezależnie od wzorów, potem zapoznanie się z klasycznymi dziełami i uwielbienie dla nich spowodowało przeważną niekiedy zależność od wzorów klasycznych*”⁵³. Еволюція Орлика була контрастно інша: у ранніх поемах *Аліцід*⁵⁴ російський та *Гінпомен Сарматський*, домінує вишукана символіка, захоплення античною класикою. У 1698-му, через два роки після появи панегірика *Гінпомен Сарматський*, Орлик щасливо одружиться з Анною Герцик. Через 26 років, коли поневірятиметься гетьманом-вигнанцем у турецькій провінції в Салоніках, занотує подяку Богові за 26 років подружнього життя та вісьмох дітей, потерпаючи від розлуки з родиною. Приватні нотатки Орлика — у контрасті до ранніх поем-симфоній, до листів, адресованих моноладцям різних країн — позначені щирістю викладу, вірністю християнським засадам подружжя: поєднання з родиною стає мрією, бо ж, як писав Адам з Бохиня, стан подружній „*godniejszy sposób życia [...] Zasady Platona i Arystotelesa [...] najbardziej zgodne z naturą. Dzięki temu stanowi, poprzez proces nieustannej rozrodnosci, świat zyskuje rzeczywiście wieczne trwanie*”⁵⁵.

Шляхетним і в творчості, і в долі Орлика є французький контекст, який сягає корінням діяльності королеви Анни, доньки Ярослава Мудрого, а проектується в майбутнє діяльністю паризького Інституту культури Єжи Гедройця. Гостро необхідним є дослідження інших європейських інспірацій⁵⁶, багатовікової італійсько-української культурної взаємодії,

⁵² Т. Таїрова-Яковлева, *Повсякдення, дозволя і традиції козацької еліти Гетьманщини*, пер. Т. Кришталовська, Київ 2017, с. 168.

⁵³ Плішевський наголошує: поезія Симона Зиморовича відзначається ідеальним поглядом на світ і життя, була написана в передчутті близької смерті, і хоча деякі вірші овіяні смутком, але в них відсутні бурхливі вибухи пристрасті, настрої деяких пісень погідний, а тон веселий (J. Pliszewski, *Wpływ autorów klasycznych...*, с. 425–426).

⁵⁴ Альцід (Алкід, Алцід) — синонім Геракла, прообраз гетьмана Мазепи.

⁵⁵ Adam z Bochynia, *Dialog Adama Polaka...*, с. 55.

⁵⁶ Див.: Л. Ушкалов, *Італійські образки в літературі українського бароко*, [в:] *Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina*, т. 2, ред. М. Ferraccioli, G. Giraud, K. Konstantynenko, Padova 2000, с. 264–273.

яка переконує у можливості повноцінного спілкування двох народів⁵⁷. Нові горизонти відкривають і розвідки, такі як праця Ганни Дзехцінської про італійсько-французький вплив, який відіграв значну роль у літературі польського бароко⁵⁸, і наукові зібрання й дискусії, як організована професором Богданою Крисою міжнародна конференція про метафізичний спектр українського письменства XI–XVIII століть у Львівському Національному університеті⁵⁹. У контексті сказаного поновне осмислення концепцій *átanatós* покликане набути очисної, в дорозі до правди, сили: сучасне енциклопедичне видання⁶⁰ констатує, що „в российской историографии Орлик с начала VIII века традиционно рассматривается как изменник”⁶¹, а нові архівні знахідки та об’єктивні студії директора Центру вивчення історії України Санкт-Петербурзького університету Тетяни Таїрової-Яковлевої⁶² переконують, що попри всі звичні для людства пороки, Гетьманщина завдяки своїй еліті залишила після себе яскравий і колоритний слід⁶³. Ключ до безсмертя — добрі вчинки, увічнінені в такому слові, яке виходить поза межі одного часопростору, актуалізує — в дорозі до правди — аксіологію шляхетності і висоти людського духу.

Бібліографія

- Adam z Bochynia, *Dialog Adam Polaka, doktora nauk wyzwolonych i medycyny, lekarza najjaśniejszego pana króla Polski Zygmunta o czterech stanach spierających się o prawo do nieśmiertelności, ofiarowany najjaśniejszemu i najdosłajniejszemu władcy, boskiemu Zygmuntowi, królowi Polski, wielkiemu księciu Litwy rozpoczyna się szczęśliwie*, per. M. Cytowska, [v:] 700 lat myśli polskiej. *Filozofia i myśl społeczna XVI wieku*, uporjad. i prym. L. Szczucki, Warszawa 1978.
- Antropologia widowisk*, red. A. Chałupnik, W. Dudzik, M. Kanabrodzki, L. Kolankiewicz, Warszawa 2010.
- Dziechcińska H., *Język miłości w literaturze polskiego baroku. Inspiracje włosko-francuskie*, [v:] *Barok polski wobec Europy. Kierunki dialogu*. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej 13–15 maja 2002 roku, Warszawa 2003.
- Grimal P., *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław 1990.

⁵⁷ О. Пахльовська, *Українсько-італійські літературні зв'язки XVI–XX ст.*, Київ 1990, с. 192.

⁵⁸ H. Dziechcińska, *Język miłości w literaturze polskiego baroku. Inspiracje włosko-francuskie*, [v:] *Barok polski wobec Europy. Kierunki dialogu*, Warszawa 2003, с. 429–440.

⁵⁹ *Метафізичний спектр українського письменства IX–XVIII століть*. Програма наукової конференції 3–4 травня 2017 року, Львів, Організатори професор Богдана Криса, Львівський національний університет, Український католицький університет, Наукове товариство імені Шевченка.

⁶⁰ *Новая российская энциклопедия: в 12 т.*, ред. А. Д. Некипелов, В. И. Данилов-Данильян, т. 12, Москва 2014, с. 6.

⁶¹ Там само, с. 6.

⁶² Т. Таїрова-Яковлева, *Іван Мазепа і російська імперія. Історія „зради”*, ред. Ю. Мицик, Київ 2013; Т. Таїрова-Яковлева, *Повсякдення, дозвілля...*, с. 184.

⁶³ Т. Таїрова-Яковлева, *Повсякдення, дозвілля...*, с. 175.

- Hanusiewicz M., *Lzy kochanków*, [v:] *Śmiech i lzy w kulturze staropolskiej*, red. A. Karpiński, E. Lasocińska, M. Hanusiewicz, Warszawa 2003.
- Hanusiewicz M., *Pięć stopni miłości. O wyobraźni erotycznej w polskiej poezji barokowej*, Warszawa 2004.
- Herbert G., *Umartwienie (Mortification)*, [v:] *Antologia angielskiej poezji metafizycznej XVII wieku*, red. S. Barańczak, Warszawa 1982.
- Kępiński A., *Wspólnota metabolizmu informacyjnego*, [v:] *Antropologia widowisk*, red. A. Chałupnik, W. Dudzik, M. Kanabrodzki, L. Kolankiewicz, Warszawa 2010.
- Kotsyuba V., Platon [v:] *Novaya rossiiskaya entsiklopediya*, t. 13 (1), red. A. D. Nekipelov, V. I. Danilov-Daniľyan, Moskva 2014.
- Kuligowski W., *Miłość na Zachodzie. Historia antropologiczna*, Poznań. 2004.
- Makarov A., *Svitlo ukrai'ns'kogo baroko*, Kyi'v 1994.
- Orlik Filipp (Pilip) Stepanovich, [v:] *Novaya rossiiskaya entsiklopediya*, t. 12, red. A. D. Nekipelov, V. I. Danilov-Daniľyan, Moskva 2014.
- Pahl'ovs'ka O., *Ukrai'ns'ko-italijs'ki literaturni zv'jazky XVI–XX st.*, Kyi'v 1990.
- Pliszewski J., *Wpływ autorów klasycznych na „Roksolanki” Szymona Zimorowicza*, „Pamiętnik Literacki” 1903.
- Pritsak O., *The Kiev Mohyla Academy in Ukrainian History*, [v:] *Harvard Ukrainian Studies. Special issue. The Kiev Mohyla Academy Commemorating the 350 th Anniversary of Founding (1632)*, Massachusetts 1984, t. VIII.
- Rozumnyj Ja., *Renesans shkil'nyctva j osvity v Ukrai'ni Mazepyns'kogo periodu. Dopovid', vygo-shena na Mazepyns'kij Sesii' NTSh i OUPK v Toronti*, „Nasha meta”, Toronto 1960.
- Sobol' V., *Ukrai'ns'ke baroko. Teksty i konteksty*, Varshava 2015.
- Stepovyk D., *Systema tropiv v ukrai'ns'komu baroko*, [v:] *Ukrai'ns'ke baroko ta jevropejs'kyj kontekst. Zbirnyk naukovykh prac'*, red. O. K. Fedoruk, Kyi'v 1991.
- Stępień P., *Poeta barokowy wobec przemijania i śmierci. Hieronim Morsztyn. Szymon Zimorowicz. Jan Andrzej Morsztyn*, Warszawa 1996.
- Stratii Ya., Litvinov V., Andrushko V., *Opisanie kursov filosofii i ritoriki professorov Kiev-Mogilyans'koi akademii*, Kiev 1982.
- Sulima R., *Antropologiczna historia miłości w kulturze Zachodu*, „Przegląd humanistyczny” 2005, № 2 (389).
- Tai'rova-Jakovleva T., *Ivan Mazepa i rosijs'ka imperija. Istorija «zrady»*, per. Ju. Mycyka, Kyi'v 2013.
- Tai'rova-Jakovleva T., *Povsjakdennja, dozvillja i tradycii' kozac'koi' elity Get'manshhyny*, per. T. Kryshchalovs'ka, Kyi'v 2017.
- Trofymuk O., *Literaturna tvorchist' Pylypa Orlyka*, [v:] *Pylyp Orlyk, Konstytucija, manifesty ta literaturna spadshhyna. Vybrani tvory, kerivnyk proektu V. Jaremenko*, red. M. Trofymuk, V. Shevchuk, Kyi'v 2006.
- Trumpizm a wielowersyjność świata*, dyskutują Bogdan de Barbaro i Marcin Napiórkowski oraz Katarzyna Jabłońska i Sebastian Duda, „Więź” 2016, № 4 (666).
- Ushkalov L., *Italij's'ki obrazky v literaturi ukrai'ns'kogo baroko*, [v:] *Miti Antichi e Moderni tra Italia e Ucraina*, t. 2, red. M. Ferraccioli, G. Giraud, K. Konstantynenko, Padova 2000.
- Ushkalov L., *Morfologiya seksu v dzerkali ukrai'ns'koi barokovoï literaturi (prolegomeni)*, [v:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich. 9. Ciało*, red. A. Matusiak, I. Gwóźdź-Szewczenko, M. Koch, E. Komisaruk, J. Rysicz, A. Ursulenko, „Slavica Wratislaviensia” 153, 2011.
- Zimorowicz S., *Roksolanki*, red. L. Ślękowa, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983.

The ideas of immortality in love poetry of the Baroque era: A comparative study

Summary

The article deals with two pieces of poetry from the early and late Baroque: Simon Zimorowicz's *Russian Ladies* and Pylyp Orlyk's *The Sarmatian Hippomenes*. The author argues that the ideas of immortality are expressed in these two pieces by the use of a sophisticated language of love together with ancient symbolism and complex rhetoric that stimulate the reader's self-knowledge. Moreover, the author comes to the conclusion that both pieces were inspired by Adam of Bocheń's (Adam of Łowicz) piece published in 1507 in Cracow as *Conversations of Adamus Polonus, doctor of liberal sciences and medicine, doctor of the brightest Polish king Sigismund, about four states disputing about the right to immortality, given to the most distinguished and most eminent ruler, divine Sigismund, King of Poland, the Great Prince of Lithuania, begins joyfully*. Moreover, the author argues that in the poetry of Orlyk the way to immortality is the life of noble deeds and nobility of the spirit.

Keywords: immortality, love, *Conversations about Immortality*, marriage, denial of death

Концепции бессмертия в любовной поэзии барокко. Компаративный подход

Резюме

В статье проанализированы образцы поэзии низового и высокого барокко. Исследована в сравнительном аспекте поэтика произведений: *Роксоланки* Симона Зиморовича и свадебный панегирик *Гиппомен Сарматский* Филиппа Орлика. В этих произведениях идея бессмертия выражается с помощью языка любви, в его высоком стилевом регистре, посредством античной символики, изысканной риторики, стимуляцией рецепиента к самопознанию. В статье сделан вывод, что произведения обоих авторов инспирированы напечатанной в 1507 году в Кракове похвалой супружества как пути к бессмертию. Это латинскоязычное сочинение Адама из Бохеня: *Диалог Адама Поляка, кандидата свободных искусств и медицинских наук, врача пресветлого государя польского короля Сигизмунда с четырьмя государствами, спорящими о праве на бессмертие, предложенный пресветлому и предостойному правителю, божественному Сигизмунду, королю Польши, великому литовскому князю, начинается радостно*. В поэзии Орлика ключ к бессмертию — это также поступки, символизирующие благородные помыслы и высоту духа.

Ключевые слова: бессмертие, любовь, диалог, супружество, презрение смерти